

Exit loonmatiging (naschrift)

Alfred Kleinknecht¹

In Nederland houdt men niet van scherpe politieke keuzes. Een expliciet afscheid van loonmatiging zit er dan ook niet in. Wel kreeg ik gedurende de laatste maanden de indruk dat het loonmatigingsbeleid in de toekomst minder prioriteit zal krijgen. Het aantal twijfelaars groeit. In Den Haag zal men nog een tijd verbaal aan het loonmatigingsbeleid vasthouden (hysterese), maar ik durf te voorspellen dat het beleid intussen geleidelijk zal wegwijnen. Het is mijn intentie om hieraan mijn steentje bij te dragen. Ik begin mijn repliek met Ton van Schaik en Henk Don.

Loonmatiging, productie- en produktiviteitsgroei. Als Keynesiaan gaat Van Schaik een andere weg naar Rome (via de arbeidsproductiviteit) dan ik (via produkt-innovatie). Niettemin komen wij uiteindelijk beiden in Rome aan: loonmatiging schaadt de Nederlandse economie. Ik heb er alle begrip voor dat hij als Keynesiaan de in mijn oratie genoemde loonstijgingen (in deze hoogte) niet wil onderschrijven, want bij de Keynesianen heeft men nu eenmaal een slecht geweten voor wat betreft inflatie en is men traditioneel nogal angstig ten opzichte van het destructieve potentieel van economische crises. Niettemin vinden wij in ieder geval een kleinste gemeenschappelijke noemer: Nederland zou gebaat zijn bij een niet-gematigd loonbeleid.

De strekking van het betoog van Don was voorspelbaar. Ik mis de hartstocht erachter en dit versterkt mijn vermoeden dat men bij het CPB zo langzaam aan zelf niet meer echt gelooft in de jarenlang gepredikte loonmatiging. Alleen al het verhaal van Van Schaik moet hen doen twijfelen.

P. van den Berg (1993), onderdirecteur van het CPB, formuleerde een jaar geleden nog de doelstellingen achter loonmatiging. Ondermeer zou loonmatiging een extra impuls moeten geven aan de Nederlandse productie. Bovendien zou dankzij loonmatiging een rendementsverbetering optreden en deze zou dan weer de investeringen doen aantrekken. Als gevolg van de extra investeringen zou dan wederom het productie-apparaat sneller vernieuwen. In deze uitgaaf laat Don zien dat de Nederlandse productiegroei gedurende de periode van loonmatiging niet noemenswaardig boven het EU-gemiddelde uitkomt (de verschillen vallen grotendeels in de marge van statistische toevalsfouten). Volgens

¹ Prof. dr. A.H. Kleinknecht is directeur van het Economisch en Sociaal Instituut van de VU, Amsterdam.

Van Schaik ligt de groeivoet van het Nederlandse BBP gedurende de periode van 'echte' loonmatiging (1984-90) precies op het EU-gemiddelde (3,1%). Nederland heeft dus, vergeleken met landen die niet hebben gematigd, géén extra groei gerealiseerd! Bovendien is van de extra impuls voor vernieuwing van het productie-apparaat via hogere investeringen niet veel terechtgekomen - integendeel. Van Schaik laat zien dat de produktiviteitsgroei in Nederland is achteruitgegaan. Dit kan ook niet anders, want als de succesverhalen over de Nederlandse banengroei juist zijn, en indien de Nederlandse produktiegroei niet boven het EU-gemiddelde uitkomt, dan kan het (per definitie) niet anders dan dat de successen aan de arbeidsmarktkant bijna uitsluitend toe te schrijven zijn aan een achterblijvende groei van de arbeidsproduktiviteit ten opzichte van het EU-gemiddelde.

Van Schaik heeft gelijk als hij zegt dat de situatie waarin Nederland door de voortgezette loonmatiging is terechtgekomen iets weg heeft van een negatieve spiraal: loonmatiging schaadt de groei van de arbeidsproduktiviteit, hetgeen ten eerste de internationale concurrentiepositie aantast en ten tweede de loonruimte (waarbinnen de lonen kunnen stijgen zonder de arbeidsinkomensquote te verhogen) verkleint. Dit vraagt weer om extra loonmatiging enzovoorts. Het kan hen bij het CPB toch niet zijn ontgaan dat Nederland onder het regime van loonmatiging flink op weg is om zijn internationale topositie aangaande de arbeidsproduktiviteit te verkwanselen? Tot zover is de argumentatie van Van Schaik alleen al reden genoeg om het loonmatigingsbeleid grondig te herzien. En daar komt mijn argument over creatieve destructie en produkt-innovatie nog bij.

Achterlopende R&D en export. Henk Don uit voorzichtige twijfels over de relevantie van twee punten in mijn oratie. Ten eerste over het verband tussen R&D en export, ten tweede over de Nederlandse achterstand op het gebied van R&D.

Voor wat betreft de verhouding van R&D-intensiteit en export-intensiteit bevoert Don dat deze "sterk (zijn) bepaald door bedrijfstak en schaalgrootte, factoren waarvoor in de onderliggende regressie-analyses (Brouwer & Kleinknecht, 1994) onvoldoende wordt gecontroleerd". De tweede bijzin laat zien dat Don het aangehaalde stuk niet zorgvuldig heeft gelezen. Want ten eerste hebben wij in dit stuk geen regressie-analyse gebruikt, maar een multinomiaal logit-waarschijnlijkheidsmodel; ten tweede is wel degelijk goed gecontroleerd voor schaal-effecten en verschillen tussen branches. Zo is in het model een maatstaf van ondernemingsgrootte en een C-4 concentratiecoëfficiënt meegenomen. Beide zijn overigens hoog significant, hetgeen het vermoeden van Don over schaal-effecten bevestigt.

Er is in ons onderzoek tevens geëxperimenteerd met een groot aantal brancheddummies; een aantal daarvan is ook significant en in de eindversie gedocumenteerd. Er is in het model overigens tevens voor een groot aantal andere relevante factoren gecontroleerd zoals de regionale ligging van een bedrijf, het

al of niet hebben van R&D-samenwerkingsverbanden, aankoop van automatiseringsapparatuur enzovoorts. Ik heb tot nu toe geen soortgelijk onderzoek gezien waarvoor een zodanig groot aantal variabelen is gecontroleerd! De kans dat wij een pseudo-verband hebben gevonden is dan ook minimaal. Bovendien bleek het model robuust voor allerlei gevoeligheidsanalyses. De conclusie dat produktgerichte R&D een significant positieve invloed heeft op de export-intensiteit van een bedrijf mag dan ook met groot vertrouwen worden getrokken. Het enige wat men nog kritisch op ons onderzoek kan aanmerken is de mogelijkheid dat er ook een verband tussen de export-intensiteit en de R&D-intensiteit zou kunnen bestaan of dat er sprake is van wederkerigheid. In dit geval had men beter een simultaan model kunnen schatten. Dit is echter bij een logit model (nog) niet mogelijk. Bovendien zou ik verwachten dat de hoog significante coëfficiënt voor produkt-R&D robuust is voor de keuze van een ander model.

Ten tweede suggereert Don dat het met de Nederlandse achterstand op het gebied van R&D wellicht nog enigszins meevalt, gegeven de sectorstructuur van Nederland (concentratie op R&D-extensieve sectoren). Zoals blijkt uit Tabel 1 op bladzijde 59 is dit volgens de meest recente OESO-gegevens helaas niet het geval. De uitsplitsing van R&D-intensiteiten per sector laat zien dat Nederland volgens de meest recente gegevens slechts in drie sectoren nog een voorsprong heeft: aardolie, elektrische machines en automobielen; in de basis metaal, bij voedingsmiddelen, in de textielindustrie en bij metaalprodukten ligt Nederland nog redelijk dicht bij de internationale standaards. Echter, in tal van andere hoog-, middel- en laagtechnologische sectoren is er volgens de gegevens van de OESO sprake van gevoelige achterstanden.

Don en Dankbaar hebben zeker gelijk met hun bezorgdheid over het feit dat de Nederlandse R&D sterk is geconcentreerd bij enkele grote bedrijven en met name bij Philips. Echter, nog zorgwekkender is het feit dat Nederland ondanks de nationale trots uit Brabant in sectoren zoals elektronica, computers of instrumenten niet eens meer de positie van een middenmoter kan waarmaken. Ook in andere voor de Nederlandse economie cruciale sectoren loopt men achter: kijk eens naar het cijfer van de chemische industrie of naar "overig transport" (Nederland distributieland!).

Overigens hoeft de zwakte op het gebied van R&D zich niet in eerste instantie te vertalen in dalende exportvolumes. Het is ook best mogelijk dat het *volume* van de export overeind blijft, maar dat de *structuur* en *kwaliteit* van de Nederlandse export achteruitgaan. Mijn hypothese is dat de structuur van de Nederlandse export, uitgedrukt in indicatoren van kennisintensiteit en winstgevendheid (bijvoorbeeld het aandeel van de toegevoegde waarde in het exportpakket), door de loonmatiging is achteruitgegaan ten opzichte van concurrerende landen die hun lonen niet hebben gematigd. Deze hypothese is empirisch toetsbaar. Wellicht dat het Centraal Planbureau wat meer empirisch onderzoek naar dergelijke structurele variabelen wil entameren? Daarmee heeft het CPB de kans om een centrale stelling van mijn oratie onderuit te halen.

Tabel 1: De Nederlandse R&D-intensiteiten per sector ten opzichte van het gemiddelde van zeven andere landen (Duitsland, Frankrijk, UK, Japan, Noorwegen, Zweden, VS)^a

branches:	Nederland (1)	andere 7 landen (2)	verschil (1)-(2)
Vliegtuigbouw	1,89	12,72	-10,83
Electronica	6,53	12,33	-5,80
Farmacie	10,42	13,78	-3,36
Ov. transport	0,11	2,24	-2,14
Computers e.d.	9,27	11,09	-1,91
Instrumenten	5,11	6,49	-1,38
Ov. industrie	0,00	0,93	-0,93
Niet-elektrische mach.	1,04	1,84	-0,80
Steen, klei, glas	0,22	0,96	-0,74
Chemie	2,45	3,06	-0,62
Rubber, kunststof	0,56	1,08	-0,52
Papier, graf. industrie	0,11	0,30	-0,19
Hout, meubelen	0,05	0,17	-0,13
Metaalprodukten	0,52	0,53	-0,01
Textiel	0,33	0,29	+0,04
Levensmiddelen	0,40	0,34	+0,06
Basis metaal	0,88	0,78	+0,10
Automobielen	4,23	3,43	+0,80
Elektrische mach.	3,78	2,76	+1,03
Aardolie	2,65	0,62	+2,03
Totale industrie	1,88	2,35	-0,47

a) De Nederlandse en Franse gegevens gaan over het jaar 1990, de overige landen over 1989

Bron: Slabbers & Verspagen (1994)

Endogene groeitheorie. Voor wat betreft de kritiek op de theoretische achtergronden van mijn oratie heb ik met belangstelling uitgekeken naar de reactie van Coen Teulings. Helaas valt deze tegen. Heeft hij mijn oratie nog steeds niet in het origineel (integraal) gelezen - of werkt zijn notoir neo-klassiek raamwerk gewoon te knellend?

Zowel Don als Teulings menen dat ik ten onrechte geen beroep doe op de nieuwe endogene groeitheorie. Daar zou immers een handvat liggen voor bevordering van innovaties. Immers, technologische kennis en innovatie hebben positieve externe effecten en dit rechtvaardigt subsidiëring. Een zuiver marktsysteem zonder overheidssubsidies neigt anders tot onder-investering.

Voor een dergelijke argumentatie is volgens mij geen 'nieuwe' endogene groeitheorie nodig. Als ik me mijn cursus dogmengeschiedenis nog goed herinner zijn de externe effecten al (tenminste) zo oud als Pigou. In de welvaartstheorie van de jaren '60 en '70 was dit immers het standaardargument voor overheidsingrijpen. Omwille van maatschappelijke welvaartsmaximalisatie moeten subsidies van de overheid bij positieve externe effecten (bijvoorbeeld uitstralingseffecten van een innovatie) of belastingen bij negatieve externe effecten (bijvoorbeeld milieuvervuiling) het marktfalen corrigeren, omdat de markt anders tot onder-, respectievelijk tot over-productie met betrekking tot de betreffende activiteit neigt. Economen met een liberaal vooroordeel hebben soms de neiging om dit onderdeel van hun studie wat slordig af te werken, omdat het niet zo goed rijmt met het loflied op de vrije markt.

Overigens heb ik al in 1977 gewezen op de noodzaak van R&D-subsidiëring in Nederland vanwege externe effecten (in *ESB* van 21-10-77: 999-1000). Het is aardig dat mainstream- economen dankzij de nieuwe endogene groeitheorie deze problematiek nu ook nog ontdekken. Dit gebeurt dan weliswaar via oude wijn in (niet eens zo) nieuwe vaten, maar leuk dat het gebeurt!

Voor ons debat is subsidiëring van R&D overigens niet van centraal belang. Voor zover er sprake is van externe effecten van R&D (en volgens mij zijn die zeer prominent aanwezig!) moet omwille van maatschappelijke welvaartsmaximalisatie in ieder land R&D substantieel en duurzaam worden gesubsidieerd. Het feit dat dit in Nederland (cultureel bepaald) maar erg zuinig gebeurt, is overigens wel een economisch probleem. Het staat echter los van het debat over loonmatiging.

Lonen en creatieve destructie. Coen Teulings heeft gelijk dat ik me met mijn pleidooi voor een gematigde loongolf niet achter de brede rug van Schumpeter (en al helemaal niet achter die van Giersch!) kan verschuilen. Dit was ook niet de bedoeling. Volgens Teulings geef ik in mijn oratie niet precies aan "waarom het (voorlopig) voortbestaan van ... zwakke bedrijven een belemmering zou zijn voor de opkomst van nieuwe producten. Als er al een markt is voor de nieuwe producten, dan zullen die de producten van de niet-innoverende bedrijven vanzelf uit de markt drukken". Soortgelijke beweringen vindt men bij Don en

Dankbaar.

Teulings suggereert, als mogelijk argument waarom dit niet zo zou zijn, dat innovatieve bedrijven er niet in slagen om aan de bestaande bedrijven de produktiefactoren te onttrekken die zij nodig hebben. Nu ik dit bij Teulings lees herinner ik me weer, dat ik dit argument ooit al bij Schumpeter tegenkwam. Echter, Teulings heeft gelijk: dit is een dun draadje (vermoedelijk ben ik het daarom ook weer vergeten).

Mijn argument waarom loonmatiging innovatie belemmert gaat via een andere lijn. Een opmerking vooraf om misverstanden te voorkomen: er vindt in Nederland ondanks de loonmatiging creatieve destructie plaats. Mijn argument luidt echter dat dit proces van verdringing minder hard gaat dan in landen die geen loonmatiging kennen. Waarom? Innovatoren kennen (empirisch aantoonbaar en theoretisch gemakkelijk te onderbouwen, zie mijn oratie) ruimere winstmarges dan niet-innovatoren. Zij hebben alleen al daarom minder last van loonstijgingen. Vermoedelijk is het ook zo dat hun produkten minder prijselastisch zijn. Zij kunnen dus loonsverhogingen gemakkelijker afwentelen op hun afnemers (ook deze hypothese is empirisch toetsbaar).

Niet-innovatoren worden dus bij loonsverhogingen gemakkelijker in het nauw gedreven. En dat is goed zo, want dit verhoogt de waarschijnlijkheid dat de innovatoren hen kunnen verdringen. Bij een regime van stijgende lonen verschuift dus de risicobalans: niet innoveren (of weinig innoveren) wordt riskanter en innoveren wordt door de markt beter beloond, omdat de innovatoren harder kunnen groeien (door marktaandeelen van niet-innoveerders over te nemen). Wellicht moet ik nog het woord "keuzegedrag" gebruiken om het argument voor neo-klassieke economen toegankelijker te maken: de keuze tussen innoveren en niet-innoveren (of tussen meer of minder innoveren) wordt systematisch beïnvloed door de loonstijgingen. De verwachting is dan ook dat bij stijgende lonen bij een aantal bedrijven het roer om gaat.

R&D en lonen. Laat me bij deze een misverstand rechtzetten dat hardnekkig standhoudt in de publieke discussie (en ook in de bijdrage van Teulings komt het weer even ter sprake). Ik heb nooit beweerd:

"omdat innoverende bedrijven hogere lonen betalen, moeten we maar de lonen verhogen, dan gaan meer bedrijven innoveren".

Mijn argument was dat innoverende bedrijven hogere lonen betalen om slimme mensen (met strategisch belangrijke kennis) binnen te halen en/of vast te houden. Dit laatste zou overigens ook zogenoemd "labour hoarding" gedrag kunnen verklaren. Het positieve effect van R&D op het gemiddelde loon is in onze schattingen slechts significant op 90% niveau (na controle voor opleiding,

leeftijdsopbouw e.d.), ondanks het verwijderen van een aantal uitbijters². Het is inderdaad opmerkelijk dat dit verband niet sterker is. De verklaring is vermoedelijk dat innovatieve bedrijven hun werknemers niet alleen via het loonstrookje, maar ook via andere kanalen iets extra's geven. Zo vinden wij bijvoorbeeld dat innovatieve bedrijven frequenter een winstdelingsregeling hanteren (N. Brouwer & Kleinknecht 1994).

Achteraf had ik het argument over het verband tussen R&D en lonen beter kunnen weglaten uit mijn oratie. Want ten eerste heeft dit alleen maar onnodige verwarring geschapen en ten tweede heb ik dit argument voor het pleidooi voor een expansief loonbeleid niet nodig.

De kern: statische versus dynamische efficiëntie. Het is jammer dat door dit soort schijncontroverses het kernargument van mijn oratie niet aan bod is gekomen. Ook Coen Teulings heeft het helaas niet opgepikt, terwijl het juist voor hem een uitdaging had moeten zijn: de divergentie tussen statische en dynamische efficiëntie. Mijn stelling luidt: wat in een (essentieel) statisch neo-klassieke context 'goed' (want allocatief efficiënt) is, hoeft dat nog lang niet te zijn in een dynamische context (zie ook mijn kolom in ESB van 19-10-94).

In mijn oratie heb ik geprobeerd dit uit te leggen met het voorbeeld van het Algemeen-Verbindendverklaren van CAO's, maar ik had ook het voorbeeld van het minimumloon of van hoge uitkeringen kunnen gebruiken. Dergelijke arrangementen zijn een ergernis voor neo-klassieke economen. Zij leggen een 'bodem' in de markt, waardoor bij een overaanbod aan werkzoekenden het loon niet kan dalen naar het evenwichtsniveau. De markt kan dan niet ruimen. Het "kartel van vakbonden en werkgevers" (Bomhoff) houdt de mensen werkloos omdat het voorkomt dat de prijs voor arbeid in kan spelen op relatieve schaarsteverhoudingen. In een statisch neo-klassiek kader is dit een ijzersterk argument, in een dynamische context daarentegen juist niet.

Loonmatiging (die ook in het slotgedeelde van Teulings' bijdrage vanzelfsprekend als 'goed' wordt verondersteld) lijkt in een korte-termijn statische context wenselijk ter bestrijding van de werkloosheid "omdat het de evenwichtsprijs op de arbeidsmarkt dichterbij brengt ..." (De Vries, 1994^a: 891). Echter, loonmatiging is schadelijk voor dynamische efficiëntie. Daarvoor zijn twee al lang bestaande en één nieuw argument aan te dragen:

- Een laag loonniveau belemmert de groei van de arbeidsproductiviteit (zie hierover ook de bijdrage van Van Schaik); consistent met Van Schaik's bevinding zijn overigens ook de resultaten van onderzoek naar arbeidsmarktstromen: loonmatiging schept geen nieuwe banen, maar vertraagt wel de afbraak van bestaande werkgelegenheid (Den Butter en

² De OSA database bevat aardig wat ruis, met name voor wat betreft financiële gegevens van bedrijven. Ook de R&D-gegevens zijn een bron van uitbijters aangezien de steekproef bijvoorbeeld onderzoekslaboratoria bevat die per definitie een exorbitant hoge R&D-intensiteit hebben.

Broersma, 1993). Neo-klassieke economen zullen met dit argument in het algemeen weinig moeite hebben.

- Een gematigde loonontwikkeling heeft negatieve consequenties voor de binnenlandse koopkracht. Het Keynesianisme is dan wellicht op sterven na dood; echter, men moet het kind niet met het badwater weggooien. De koopkrachteffecten zijn met name ook belangrijk in een lange-termijn dynamische context omdat uit ons (binnenkort te publiceren) innovatie-onderzoek blijkt dat de groei van de effectieve vraag een positieve impuls geeft aan het innovatieproces. Ik zie hier perspectieven voor een Schumpeteriaanse herinterpretatie van Keynesiaanse vraageffecten.
- Zoals zojuist uitgevoerd heeft loonmatiging een negatieve invloed op het proces van innovatie en creatieve destructie omdat het zwakke bedrijven beschermt (en daardoor sterke bedrijven frustreert). Bij gematigde lonen is het Darwinistische principe van "survival of the fittest" minder goed gewaarborgd. De minder fitten krijgen een hogere overlevingskans waardoor de populatie van ondernemers geleidelijk aan vervuild raakt door ondernemers met mindere capaciteiten en dit is schadelijk voor de lange-termijn groei en werkgelegenheid.

Het laatstgenoemde probleem wordt nog verergerd indien de AVV wordt opgeheven of afgezwakt. Indien wordt toegestaan dat een niet-innovatief bedrijf dat in de problemen raakt behouden kan blijven door lagere lonen te betalen (beneden CAO-niveau), dan is dat op korte termijn aardig voor de arbeidsmarktjuffers. Echter, het vermindert de kans dat dit zwakke bedrijf door een innovatief bedrijf wordt weggeconcurrerd. Dit heeft op langere termijn twee nadelen. Ten eerste blijft een zwak bedrijf behouden dat eigenlijk had moeten verdwijnen. Dankzij de neerwaartse loonflexibiliteit wordt de economie dus op langere termijn opgezaaid met een overschot aan zwakke ondernemers. De tendens tot verloedering van de gemiddelde ondernemerskwaliteit, ingezet door de loonmatiging, komt dan door afschaffing van de AVV tot volle bloei. Ten tweede, de innovator die het minder innovatief bedrijf had willen verdringen wordt gefrustreerd: innovatie levert minder op in de concurrentieslag. Investeren in vernieuwing wordt dus minder aantrekkelijk. Het drukken van de lonen wordt een interessant alternatief tot innoveren.

Er zijn nog andere voorbeelden van een contradictie tussen statische en dynamische efficiëntie. Een aardige is het octrooisysteem. Vanuit statisch neo-klassiek oogpunt zou men het octrooisysteem eigenlijk willen afschaffen, omdat het octrooi de uitvinder een kunstmatig monopolie verschaft. Het bestaan van monopolies leidt tot welvaartsverliezen. Vanuit het oogpunt van maatschappelijke welvaartsmaximalisatie zou men ervoor moeten pleiten dat technologische kennis tegen de marginale kosten wordt verspreid. Echter, omdat uitvinden meestal aanzienlijk duurder is dan imiteren, wordt in een wereld zonder octrooibeschermt de uitvinder gefrustreerd: anderen plukken de vruchten van

zijn werk. Wordt dus de verspreiding van bestaande uitvindingen door afschaffing van het octrooisysteem bevorderd, dan zal de produktie van nieuwe uitvindingen afnemen. De korte-termijn maximalisatie van de welvaart heeft dus op langere termijn vermindering van de welvaart tot gevolg.

De beweringen in mijn oratie over loonstijgingen en AVV klinken in de oren van een in het statisch neo-klassieke denken geoefende econoom absurd. Dit komt omdat zo'n econoom niet heeft nagedacht over statische versus dynamische efficiëntie. Daar had ik nou iemand als Coen Teulings eens over willen horen! Daarover goed nadenken zou echter kunnen betekenen dat het zo overzichtelijke neo-klassieke wereldbeeld in de war raakt.

Maatwerk-CAO's en winstdeling. De nadruk op de problematiek van statische versus dynamische efficiëntie is beleidsmatig relevant omdat van werkgeverskant op dit moment sterk wordt aangedrongen op 'maatwerk' bij CAO's en loondifferentiatie: laat bij bedrijven waar het goed gaat de lonen wat sterker stijgen en omgekeerd bij bedrijven waar het slecht gaat de lonen (blijven) matigen. Zo blijft op korte termijn werkgelegenheid behouden. Echter, gegeven de bevinding dat innovatieve bedrijven meer winstgevend zijn, komt realisatie van dergelijk maatwerk erop neer dat innovatieve bedrijven worden afgestraft met harde looneisen en niet-innovatoren worden beloond met zachte looneisen. Dergelijke "maatwerk-CAO's" zijn dan direct vergelijkbaar met het heffen van een extra belasting op goed ondernemerschap, c.q. met het subsidiëren van zwak ondernemerschap. Dit is zo ongeveer het laatste waar men om moet vragen in een land dat (vergeleken met de meeste andere hoge-lonenlanden in de OESO) een schrijnend gebrek kent aan ondernemers die iets ondernemen!

Het mag dan weliswaar zo zijn dat innovatieve bedrijven hogere lonen betalen; echter, dit is al onder het huidige 'starre' systeem van algemeen-verbindendverklaarde branche-CAO's mogelijk (en wat mij betreft: laten we dat zo houden). Er is dus geen behoefte aan extra flexibiliseringsbeleid.

Bovenstaande is overigens ook van toepassing op suggesties om loon in te leveren in ruil voor een aandeel in de winst. Het inkomen van de werknemers zou daarbij 'mee-ademen' met de economische situatie van het bedrijf. Ook dit belemmert de creatieve destructie, omdat zwakke ondernemers de gevolgen van slecht (strategisch) management dan gemakkelijk op de werknemers kunnen afwentelen.

Kees van Paridon. Kees van Paridon blijft nogal aan de statistische cijfertjes plakken en kritiseert dat ik dat in mijn oratie niet ook heb gedaan. Mijn verweer is ten eerste dat een oratie aan de VU niet langer dan 40 minuten hoort de duren; en ten tweede dat ik Van Schaik niet nog eens dunnetjes wilde overdoen. Een aantal vragen die Van Paridon stelt wordt immers door Van Schaik beantwoord, deels in deze uitgave, deels in zijn eerdere werk. Ten derde heb ik mijn oratie bewust geconcentreerd op een punt waar Nederlandse economen

stelselmatig tekort schieten: produkt-innovatie.

Zoals gezegd worden sommige van de vragen die Van Paridon opwerpt door Van Schaik (1994^{a,b}) beantwoord. Over een en ander is echter nog verder onderzoek nodig. Om de discussie goed te kunnen voeren zou men eens over wat tijdreeksen over indicatoren van de internationale concurrentiekracht van Nederland van de jaren '60 tot en met '90 moeten beschikken. Daarbij denk ik niet alleen aan simpele invoer- en uitvoergegevens, maar vooral ook aan structurele gegevens zoals de ontwikkeling over de tijd van het aandeel van hoog-, middel- en laagtechnologische goederen en diensten in de totale uitvoer, of, als indicator van de winstgevendheid: het aandeel van de toegevoegde waarde in productie en export. Indien de beweringen van mijn oratie over loonmatiging en creatieve destructie juist zijn, dan zouden dergelijke tijdreeksen moeten aantonen dat Nederland er (vergeleken met zijn belangrijkste handelspartners) in de tijd vóór het begin van de loonmatiging structureel sterker voorstond dan nu. Mijn hypothesen zijn dus toetsbaar. Het feit dat men al in het begin van de jaren '80 klaagde over structurele zwakheden bewijst op zichzelf nog niets. Ik zou eens wat harde cijfers willen zien. Wellicht dat Kees van Paridon hier eens de mouwen voor opstroopt?

Gelukkig werken niet alle factoren in Nederland in de richting van een verloederung van de kwaliteit van het ondernemerschap. In mijn oratie noemde ik al de hoge sociale premiedruk en de neerwaartse loonrigiditeit als factoren die creatieve destructie bevorderen. Van Paridon mag gerust de overgewaardeerde gulden aan dit rijtje toevoegen (ik had er niet aan gedacht).

Het verschil tussen branches die meer op de regionale of binnenlandse markten zijn gericht (*sheltered*) en meer exportgerichte (*exposed*) sectoren mag er wel wezen, maar dit betekent nog niet dat in de op het binnenland gerichte sectoren niet wordt geïnoveerd. Er is in deze sectoren wel degelijk sprake van innovatie-activiteiten, zij het dat deze dan veelal op een kleinschalige en soms informele manier plaatsvinden. Meestal ontwikkelt men niet echt nieuwe technologie, maar wordt elders bestaande kennis en technologie opgepikt en met wat eigen (dikwijls bescheiden) ontwikkelingsinspanningen min of meer creatief toegepast in het eigen bedrijf. Dat er ook in tamelijk traditionele industriesectoren en in de dienstverlening een serieus te nemen innovatiepotentieel bestaat blijkt onder meer uit de landelijke innovatiemetingen die ik in de afgelopen jaren heb doorgevoerd (zie bijvoorbeeld Brouwer en Kleinknecht, 1994).

Er vindt in de 'beschermde' sectoren dus wel degelijk innovatie en creatieve destructie plaats, ondanks de loonmatiging. Mijn argument is echter dat dit, vergeleken met landen die niet loonmatigen, te langzaam gaat omdat loonmatiging de niet-innovatoren beschermt. Indien als gevolg van loonstijgingen het proces van creatieve destructie wat sneller gaat dan vallen er wel klappen, maar daar staat tegenover dat met name de meer op de binnenlandse markt gerichte sectoren ook profiteren van de extra koopkracht uit de hogere lonen. Ik heb zeker oren naar de aanbeveling om mijn oratie in het Duits te vertalen.

Ik heb er echter niet de hoogste prioriteit aan gegeven, aangezien de Duitse vakbonden sinds jaren een loonbeleid voeren dat aanzienlijk dichter bij mijn denkbeelden komt dan het beleid van hun Nederlandse collega's. Zo verneem ik dezer dagen uit de pers dat bijvoorbeeld de IG Metal dit jaar een generieke reductie van de werktijd van 36 naar 35 uur eist ("bij vollem Lohnausgleich", dus kostenverhogend), en bovenop nog een looneis tot 6% stelt. De door Van Paridon geciteerde "bezorgdheid ... over de Duitse concurrentiepositie" door vertegenwoordigers van de Duitse sociaal-economische cockpit bewijst niet dat de eisen van de IG Metal onrealistisch zijn. Deze bezorgdheid bestaat immers al sinds vele jaren. Het is de gebruikelijke achtergrondmuziek bij CAO-onderhandelingen.

Ben Dankbaar. De consistentie van Dankbaars bijdrage laat op enkele punten te wensen over. Bijvoorbeeld wordt in het begin gesuggereerd dat mijn pleidooi voor een loongolf dicht bij het "traditionele marxisme" staat, terwijl ik aan het slot van gewoon "neo-liberalisme" wordt beschuldigd. Als er al behoefte aan is om mij in een of ander hokje te plaatsen, gelieve dan duidelijk te kiezen!

Ik ben het uiteraard met Dankbaar eens in tal van diagnoses en we weten zo langzamerhand allen dat innovatie een padafhankelijk en historisch proces is, ingebed in institutionele structuren etcetera. Ook een aantal beleids-initiatieven (zoals het KIM) zijn uiteraard leuk; echter, ook al dragen dergelijke initiatieven bij tot meer innovatie, dan blijft het toch zeer de vraag of dit voldoende is om de Nederlandse achterstand ten opzichte van de andere hoge-lonenlanden binnen de OESO weg te werken. Als men mijn recept van een gematigde loongolf onacceptabel vindt, dan had ik graag een duidelijk alternatief gezien.

Helaas, uiteindelijk blijft bij Dankbaar de Schumpeteriaanse ondernemer toch weer een "deus-ex-machina". Ik mis juist op dit punt een stuk theorievorming. Met mijn oratie heb ik geprobeerd, hier een aanzet toe te geven door het begrip "kwaliteit van ondernemerschap" (en determinanten ervan) centraal te stellen. Het was aardig geweest als men die draad had opgepakt. Na zeven jaar MERIT had men juist uit Maastricht wat creatieve impulsen mogen verwachten!

Besluit. De resultaten van het jarenlang volgehouden loonmatigingsbeleid voldoen niet aan de verwachtingen. De Nederlandse industrie kende vele jaren een veel gunstiger ontwikkeling van de loonkosten dan het ons omringende buitenland. Bovendien konden Nederlandse exporteurs profiteren van de koopkrachteffecten van loonsverhogingen in het buitenland, terwijl buitenlandse exporteurs door de Nederlandse loonmatiging veel minder profiteerden van Nederlandse koopkrachteffecten. Men zou à priori verwachten dat een dergelijk nationaal egoïstisch beleid voordeel voor Nederland zou opleveren. Echter, volgens Van Schaik is het Nederlandse BBP precies even sterk gestegen als het EU-gemiddelde. Er zijn wel enige successen aan de arbeidsmarkt kant. De vraag is echter of hier niet sprake is van een Pyrrus-overwinning omdat deze suc-

cessen zijn betaald door een vermindering van de groei van de arbeidsproductiviteit. Men moet zich afvragen of het willen behouden van werkgelegenheid door het tegenhouden van technische vooruitgang niet, met name in een kleine open economie, een gevaarlijk spel is.

Vooraf het feit dat het evidente Nederlandse voordeel ten aanzien van de ontwikkeling van de loonkosten niet kon worden omgezet in een produktiegroei die boven het EU-gemiddelde uitkomt moet de loonmatigers te denken geven. Er moeten dus buiten de simpele neo-klassieke gedachtenwereld waar bedrijven concurreren op de prijs van min of meer homogene produkten, nog andere mechanismen bestaan die het Nederlandse loonkostenvoordeel geheel teniet hebben gedaan. De loonmatigers moeten zich bovendien afvragen of het niet allemaal nog teleurstellender had uitgepakt indien andere landen binnen de EU ook op loonmatiging waren overgeschakeld (indien dus *iedereen* zich zo egoïstisch had gedragen).

De standaardformule waarmee een ambtenaar van een Haags ministerie zich in de herfst van 1994 voorzichtig van loonmatiging distantieert en die nog net aan de vereiste politieke correctheid voldoet, luidt: *ja, wellicht hebben wij te lang op het wondermiddel van de loonmatiging vertrouwd en daarbij te weinig aandacht geschonken aan andere beleidsinstrumenten.*

De wetenschappelijke ondersteuning voor een voortzetting van het loonmatigingsbeleid brokkelt af. De verve waarmee mijn critici het loonmatigingsbeleid verdedigen (zo zij dit nog doen) laat te wensen over. Dit wordt zowel in deze uitgave als bij andere gelegenheden³ duidelijk. Het werk van Van Schaik en van mijzelf geeft dit proces een extra duwtje in de goede richting. Ik verwacht dat er geleidelijk aan minder zal worden gematigd en dit is goed voor de economie.

Een heldere politieke keuze ten gunste van een afscheid van loonmatiging ware echter beter geweest. Het was goed geweest indien door een forse initiële loonsverhoging (bijv. 3 à 6% reëel) een duidelijk signaal naar de bedrijven was gegaan dat het met de loonmatiging definitief is afgelopen en dat men in de bedrijfsstrategie daar dwingend rekening mee moet houden. Dit had de kans verhoogd dat bij een groter aantal bedrijven (op tijd) het roer om gaat.

Echter, ik heb intussen ingezien dat in Nederland scherpe politieke keuzes een uitzondering zijn. Zoals de discussie nu loopt, vindt het afscheid van de loonmatiging vermoedelijk plaats op de Hollandse manier: geleidelijk, onuitgesproken, met minimaal gezichtsverlies voor kopstukken, taai milimete-

³ Zo verdedigt bijvoorbeeld De Vries in zijn naschrift op Van Schaik de loonmatiging met de woorden: "In mijn artikel heb ik geprobeerd aan te tonen dat anders dan somtijds wordt beweerd, loonmatiging gunstig uitwerkt voor de werkgelegenheid en niet schadelijk is voor de economie" (De Vries, 1994°: 973). Men vergelijk dit met de ambities geformuleerd door Van den Berg (1993), aangehaald in het begin van mijn betoog!

rend, met een oneindig aantal compromissen. Maar gelukkig is die "Hollandse slag" nog altijd beter dan geen slag.

Literatuur

- Berg, P.J.C.M. van den, 1993, 'Weer loonmatiging?', Bijdrage aan het Econo-
mendebat 1993, afgedrukt in: *Beleidsperspectieven voor de middel-lange
termijn*, Rotterdam: Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde en
OCFEB, 1-10
- Brouwer, E., A. Kleinknecht, 1993, 'Technology and a firm's export-intensity:
The need for adequate innovation measurement', *Konjunkturpolitik*, 39, 315-
325
- Brouwer, E., A. Kleinknecht, 1994, *Innovatie in de Nederlandse industrie en
dienstverlening (1992)*, Den Haag: Ministerie van EZ, Beleidsstudies Techno-
logie Economie, 27
- Brouwer, N.M., A. Kleinknecht, 1994, *Technologie, Werkgelegenheid, winsten
en lonen in Nederlandse bedrijven*, OSA Werkdocument W 114, februari
- Butter, F. den, L. Broersma, 1993, 'Werkgelegenheid en arbeidsmarktdy-
namiek', *Economisch Statistische Berichten*, 17 november, 1056-1060
- Schaik, A.B.T.M. van, 1994^a, 'Werk boven inkomen?', *Economisch Statis-
tische Berichten*, 1 juni, 510-512
- Schaik, A.B.T.M. van, 1994^b, 'Loonmatiging en arbeidsproductiviteit',
Economisch Statistische Berichten, 26 oktober, 970-972
- Slabbers M., B. Verspagen, 1994: *Stemming I* (derde versie), rapport van het
Merit (RL Maastricht) aan het Ministerie van EZ, maart
- Vries, G.J.M. de, 1994^a, 'Loonmatiging, groei en werkgelegenheid', *Econo-
misch Statistische Berichten*, 5 oktober, 888-891
- Vries, G.J.M. de, 1994^b, 'Naschrift', *Economisch Statistische Berichten*, 26
oktober, 973